

Zdzisław Pietrzyk<sup>1</sup>

### PATRONI PARAFII ŚW. MICHAŁA W OSTROWCU ŚWIĘTOKRZYSKIM W EPOCE PRZEDROZBIOROWEJ

Parafia w Ostrowcu Świętokrzyskim powstała w okresie wprowadzania reform po Soborze Trydenckim, zakończonym w 1564 r. Przyjmowanie uchwał Soboru Trydenckiego trwało w Polsce długo i jak skonstratował ks. prof. Jan Kracik: *Nie wydaje się żeby druki z uchwałami trydenckimi i synodalia rozchodziły się tak powszechnie, by docierały do każdej parafii. Trudno zresztą spodziewać się częstej lektury owych suchych kanonów, ani ciekawej ani potrzebnej na bieżąco tak, jak wertowanie zbiorów kazań.*<sup>2</sup> Kim byli ówczesni duchowni – stanowili odbicie sytuacji społecznej Rzeczypospolitej – *najbardziej podstawowym był fakt, że księdzem zostawało się dożywotnio, tylko profesjonalnie i tylko w celibacie. Powodowało to zamkniętą sytuację życiową...*<sup>3</sup> Wyznacznikiem formalnym przynależności do stanu duchownego były święcenia kapłańskie, jednakże w beneficjalnym systemie funkcjonowania Kościoła wyznacznik ten nie do końca był spełniany. Stanowiska społeczne w społeczeństwie staropolskim, zarówno wśród kleru jak i świeckich, były rozdzielane dla chętnych według ich rangi społecznej. Syn magnacki osiągał stanowiska w senacie, a w Kościele wśród wyższego kleru. Synowie szlacheccy w Kościele zajmowali stanowiska najczęściej od plebanów i aspirowali do stanowisk wyższego

---

<sup>1</sup> Zdzisław Pietrzyk, prof. dr hab., historyk, były Dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej; Uniwersytet Jagielloński.

<sup>2</sup> J. Kracik, *Vix venerabiles. Z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiecezji krakowskiej w XVII-XVIII wieku*, Kraków 1982, s. 2.

<sup>3</sup> *Ibidem*, s. 4.

kleru – tak jak to działo się wśród świeckich – szlachta aspirowała do stanowisk senatorskich. Prawie nie zdarzało się by syn „urodzonych” zajmował stanowisko wikarego lub inne stanowisko należące do niższego kleru parafialnego.

Zakorzeniony w Kościele od średniowiecza zwyczaj, że sufraganiem, kanonikiem czy plebanem mogły być osoby posiadające co najmniej – lub tylko z punktu widzenia interesów parafian – niższe święcenia utrzymywał się także w okresie po reformie trydenckiej. Prowadziło to do rozejścia się funkcji kapłańskich z zajmowanymi przez nich beneficjami. Przykładem najświetniejszym w Polsce było probostwo Jana Kochanowskiego<sup>4</sup>. Sytuacja ta wiązała się z prawem patronatu. Patron czyli kolator świątyni desygnował na stanowisko plebana osobę, co do której nie było sprecyzowanych szczegółowych wymagań. W literaturze sowizdrzalskiej *Pleban* z „Wyprawy plebańskiej” pouczał Albertusa, że wprawi się do stanu kapłańskiego najpierw jako klecha, a następnie u niego terminując. Wskazywał, że Albertus posiada podstawy wykształcenia i szkoda by jeździł na wojnę, bo na nią niech wyprawiają się osoby niewykształcone<sup>5</sup>.

System funkcjonowania Kościoła w okresie staropolskim w odniesieniu do spraw obsadzania stanowisk w Kościele w okresie potrydenckim nie zmienił się od czasów średniowiecza. Fundatorzy parafii mieli prawo desygnowania na stanowisko proboszcza, a prawo patronatu przechodziło na spadkobierców fundatorów. Patroni jako posiadający prawo własności w stosunku do świątyń parafialnych prezentowali biskupowi kandydatów na plebanów. Po akceptacji przez biskupa decyzję o obsadzie parafii wpiisywano do akt biskupich, zaznaczając kto jest kolatorem<sup>6</sup>. Stosunki własnościowe były bardzo różne. Patroni najczęściej wywodzili się ze stanu szlacheckiego, ale kolatorami kościołów byli: monarchowie, rady miejskie a także bractwa działające w miastach. W okresie reformacji zdarzały się przypadki, że kolatorami byli protestanci lub protestant i katolik, którzy byli współwłaścicielami dóbr, w których leżała parafia. W czasach kiedy jednym z przejawów reformacji dla ludzi indyferentnych religijnie było wyłącznie przejmowanie dóbr kościelnych, w polskich realiach pojawiło się zjawisko, że kolator będący właścicielem dóbr, w których znajdowała się parafia, desygnował na stanowisko proboszcza kogoś z bliskiej rodziny lub sam obejmował stanowisko beneficjalne i przyjmował niższe święcenia. Jednocześnie udzielał prowizji na stanowisko wikarego w tejże parafii

---

<sup>4</sup> T. Ulewicz, *Kochanowski Jan*, „Polski Słownik Biograficzny” XIII, 1967-1968, s. 185-190.

<sup>5</sup> *Albertus z wojny*, [w:] *Antologia literatury sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1985, s. 64 (w. 703).

<sup>6</sup> S. Tymosz, *Patronat*, [w:] *Encyklopedia katolicka KUL*, t. 15, Lublin 2011, szp. 60-63.

swojemu poddanemu, który w krótkim czasie przyjmował wyższe święcenia i mógł za swego przełożonego sprawować pełny zakres posługi duszpasterskiej pod kontrolą prowizora i jednocześnie kolatora patrona parafii<sup>7</sup>.

Pozycja patrona parafii w stosunku do proboszcza i niższego kleru parafialnego była niezwykle silna. Od patrona parafii zależało jak parafia będzie się rozwijać. Jego zaangażowanie, szczególnie materialne, wskazywało jak funkcjonowała parafia, jak była uposażona i wyposażona, a często jaka była obsada parafii, co w sposób zasadniczy wpływało na spełnianie posługi duszpasterskiej w parafiach, stosunkowo rozległych i z problemami związanymi z trudnościami przemieszczania się ludności w ówczesnej infrastrukturze komunikacyjnej. Patron miał prawo do osobnej ławki kolatorskiej w świątyni oraz umieszczania herbu swojego rodu w świątyni. Pochówki rodziny kolatora zwykle odbywały się w świątyniach, które objęte były patronatem jego rodziny. Pochówki kolatorów wiązały się z umieszczaniem tablic epitafijnych wewnątrz kościołów, a najczęściej w kościołach położonych w centrum ich dóbr lub w kościołach miejskich – jak napisał ks. J. Kracik miasto zatrzymuje umarłych<sup>8</sup>. Patroni poza przywilejami mieli realne obowiązki związane z uposażeniem parafii i dbaniem o jej nienaruszalność, stanem świątyni i jej remontami, a także wyposażeniem w sprzęt liturgiczny i wystrój. Zwykle patron, fundując kościół, wybierał patrona erygowanej świątyni.

Parafia w Ostrowcu<sup>9</sup>, dziś Ostrowcu Świętokrzyskim, została erygowana i kościół konsekrowany w 1614 r. w istniejącym miasteczku, które nie posiadało wcześniej świątyni. W akcie erekcyjnym zaznaczono, że fundacja parafii ostrowieckiej odbyła się na tzw. surowym korzeniu co oznaczało, że wcześniej w tym miejscu nie było żadnej świątyni. Konsekracji w imieniu biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego dokonał biskup bakowski Walerian Lubieniecki<sup>10</sup> w dniu 8 sierpnia 1614 r. Fundatorem parafii i ko-

---

<sup>7</sup> Z. Pietrzyk, *Wykształceni synowie chłopscy w Małopolsce w okresie późnego Odrodzenia*, Kraków 1993, s. 119, 121-122.

<sup>8</sup> J. Kracik, *Miasto zatrzymuje umarłych. Krakowskie nekropolie a kultura duchowa XVII-XVIII wieku*, [w:] *Z przeszłości Krakowa*, red. J. Małecki, Warszawa 1989, s. 165-182.

<sup>9</sup> W. Kowalski, *Dzieje kościelne Ostrowca Świętokrzyskiego do końca XVII wieku*, [w:] *400 lat Ostrowca. Materiały z Konferencji naukowej 18 listopada 1994*, Ostrowiec Świętokrzyski 1994, s. 35-42; *Parafia św. Michała Archanioła w Ostrowcu Świętokrzyskim 1614-2016*, po red. B. Stanaszka, Ostrowiec Świętokrzyski 2016; J. Wiśniewski, *Dekanat opatowski*, Radom 1907, s. 349-351.

<sup>10</sup> Bp W. Lubieniecki święcił ponadto ołtarz Najświętszej Maryi Panny w kościele OO. Bernardynów w Opatowie – J. Raychman, *Lubieniecki Walerian*, „Polski Słownik Biograficzny” XVII, 1972, s. 609-610.

ścioła w Ostrowcu był ksiązę Janusz Ostrogski<sup>11</sup> – kasztelan krakowski, osoba piastująca najważniejszy urząd świecki w Rzeczypospolitej. Książę Janusz Ostrogski spowodował, że kościół w Ostrowcu konsekrowano pod wezwaniem św. Uriela archanioła, którego czczenie wiązało się z tradycją prawosławną. Książęta Ostrogscy wywodzili się z prawosławia, a ojciec Janusza, książę Konstanty Ostrogski (1526-1608), był gorliwym obrońcą prawosławia i głównym przeciwnikiem unii brzeskiej z 1596 r.<sup>12</sup> Przyczynił się do rozwoju kulturalnego i oświatowego ludności wyznającej prawosławie poprzez reformę szkolnictwa cerkiewnego i założenie w Ostrogu Akademii prawosławnej – powołanej do kształcenia prawosławnego duchowieństwa. Jego żoną była katoliczka Zofia Tarnowska, córka hetmana wielkiego koronnego Jana i Zofii z Szydłowieckich. Z koligacji tych widać, że z Ostrogskimi powiązane były pierwsze w ówczesnym Królestwie Polskim rody możnowładcze. Janusz Ostrogski (ok. 1554-1620), wychowany w prawosławiu, w 1579 r. przeszedł na katolicyzm, co wywołało między nim a ojcem w pierwszych latach po konwersji rozdzźwięk. W późniejszych latach był jednak osobą sprzyjającą działaniom ojca w obronie prawosławia, chociaż w swoich dobrach w Międzyrzeczu Ostrogskim w 1612 r. (już po śmierci ojca w 1608 r.,) cerkiew obronną ufundowaną przez jego dziadka Konstantego (1460-1530) przekazał franciszkanom, dla których ufundował także klasztor.

Janusz Ostrogski ufundował kościół w Ostrowcu, który został zbudowany z drewna sosnowego. Miał ołtarz główny pod wezwaniem św. Uriela oraz dwa ołtarze boczne pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i św. Wawrzyńca. Świątynia była wyposażona przez fundatora w relikwie świętych męczenników Zenona i towarzyszy oraz jedenastu Dziewic, obrazy, krzyże ołtarzowe i tabernakulum. Takie wyposażenie zostało wymienione w akcie poświęcenia kościoła przez bpa W. Lubienieckiego. Konsekrator poświęcił także cmentarz oraz dzwon znajdujący się na belkach obok świątyni ponieważ nie było wówczas zbudowanej dzwonnicy. Świątynia była zapewne przez fundatora wyposażona w podstawowy sprzęt liturgiczny co potwierdza pierwsza wizytacja tej świątyni w 1617 r. Zapewne to Janusz Ostrogski jako fundator i jej pierwszy patron wyposażył kościół w Ostrow-

---

<sup>11</sup> T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003, s. 123-154; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz*, „Polski Słownik Biograficzny” XXIV, 1979, s. 481-486; B. Kumor, *Geneza i zawarcie unii brzeskiej [w:] Unia brzeska geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków 1994, s. 29-33, 35-36, 38.

<sup>12</sup> Zob. T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 119-170; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Konstanty Wasyl*, „Polski Słownik Biograficzny” XXIV, 1979, s. 489-495.

cu w 4 ornaty, 2 kapy, 2 alby, 6 korporałów, 4 puryfikarze, 2 palki, kielich srebrny z pateną, krzyż srebrny, monstrancję z mosiądzu, księgi liturgiczne (mszał rzymski i agendę). Od 1614 r. prowadzono w parafii ostrowieckiej metryki zaślubionych i ochrzczonych. Księgi te musiał także sprawić fundator<sup>13</sup>.

Podstawą funkcjonowania parafii było jej uposażenie nadane przez fundatora. Elementy uposażenia zostały określone w akcie fundacyjnym. Podstawą było nadanie trzech łanów (ponad 50 ha) pola, które położone było przy drodze do Kunowa do miejsca określonego jako Rzeczki. Parafia została uposażona, co było wówczas powszechne, w dziesięcinę snopową ze wszystkich pól miasta Ostrowiec. Na uposażenie kościoła składały się ponadto łąka i ogród. W trakcie wizytacji przeprowadzonej z polecenia biskupa Marcina Szyszkowskiego w 1617 r. zanotowano, że parafia posiada także budynek szkolny w dobrym stanie. Patron zadbał zatem o pełne uposażenie parafii łącznie ze szkołą<sup>14</sup>.

Pierwszym proboszczem parafii w Ostrowcu został Błażej syn Floriana Galuszowita, który święcenia kapłańskie uzyskał między 12 czerwca a 18 grudnia (prezbiterat) w 1593 r. Pełnił wcześniej funkcje wikarego w Mominie, a następnie w Żarnowcu. Na wikariat w Mominie jego prowizorem był tamtejszy pleban Stanisław Ruszkowita, a na wikariat w Żarnowcu Sebastian z Poznania. W 1602 r. Błażej Galuszowita był już plebanem w Miechowie i udzielił w tymże roku swojemu ziomkowi Szymonowi Chudzikowi z Gawłuszowic prowizji na wikariat w Miechowie. Galuszowita w 1611 r. został kanonikiem opatowskim. Galuszowita był także plebanem w Ruszkowie<sup>15</sup>, wsi położonej ok. 12 km od Ostrowca, należącej także do rodu Ostrogskich. To zapewne było przyczyną, że został przez księcia Janusza Ostrogskiego prezentowany na parafię w Ostrowcu.

Kasztelan krakowski J. Ostrogski w 1609 r. ustanowił na mocy ustawy sejmowej ordynacje Ostrogską składającą się z 24 miast i 593 wsi. Ostrowiec wraz dobrami opatowsko-ćmielowskimi nie weszły w skład ordynacji i podlegały dziedziczeniu w normalnym trybie. Książę zmarł w 1620 r. nie pozostawiając męskiego potomka. Dobra ostrowieckie przejęła wdowa po księciu Teofila z Tarłów Ostrogska, którą poślubił w 1612 r. Teofila Ostrogska władała dobrami ostrowieckimi do śmierci w 1635 r. Najpraw-

---

<sup>13</sup> M. Kozera, *Parafia w Ostrowcu w okresie staropolskim*, [w:] *Parafia św. Michała Archanioła...*, s. 18-19.

<sup>14</sup> *Ibidem*, s. 17-21.

<sup>15</sup> Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573-1614, oprac. Z. Pietrzyk, Kraków 1991, nr 1228, 4589; W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997, s. 379; M. Kozera, *op. cit.*, s. 20.

dopodobniej T. Ostrogska sprowadziła do Ostrowca kolejny dzwon, który miał napis wykonany cyrylicą z datą 1628 r.<sup>16</sup>

Kolejnym właścicielem dóbr i patronem parafii ostrowieckiej był Władysław Dominik Zasławski (1618-1656), syn Eufrozyny, córki księcia Janusza Ostrogskiego i jego pierwszej żony Zuzanny Seredi. W czasie patronatu księcia W.D. Zasławskiego w imieniu biskupa krakowskiego Jakuba Zadzi-ka w 1637 odbyła się wizytacja, którą przeprowadził ks. Jan Karol Nerwicz. Z akt wizytacji wynika, że przybyło sprzętu liturgicznego, darczyńcą był ks. Stanisław z Ruszkowa, pleban w pobliskiej Mominie. Przy kościele działała szkoła parafialna a wizytator zanotował, że *jest dom szkolny; kierownik obyczajny i przyzwoity*.<sup>17</sup> Patron parafii, książę Władysław Dominik Zasławski, od 1636 r. piastował godność koniuszego koronnego, w 1646 r. uzyskał urząd wojewody sandomierskiego, w 1648 r. został regimentarzem wojsk koronnych dzięki poparciu Jerzego Ossolińskiego. W polskiej literaturze i historii z jego postacią łączy się klęska wojsk polskich w bitwie z Kozakami pod Piławcami, stoczonej w dniach 23 do 25 września 1648 r. Wówczas zyskał niechlubne przezwisko „pierzyna”, jako osoba dbająca o luksus, a jego postępowanie było powszechnie uznawane jako niedołęstwo. W wojnie przeciw Kozakom i Chmielnickiemu uczestniczył jednak dalej i brał udział w bitwie pod Beresteczkiem w 1651 r. W czasie wojny północnej (potopu) w l. 1655-1656 dochował wierności królowi Janowi Kazimierzowi<sup>18</sup>.

Władysław Dominik Zasławski był człowiekiem, który nie miał zdolności ani politycznych ani wojskowych, natomiast był znawcą sztuki i posiadał znakomitą, dobrze zaopatrzoną bibliotekę. W Starym Siole<sup>19</sup> nieopodal Lwowa zbudował pałac i warownię. Stare Sioło po zakończeniu budowy pałacu i warowni stało się siedzibą księcia Zasławskiego. Tam Zasławski zmarł 5 maja 1656 r. W ostatnim roku jego patronatu nad parafią św. Uriela w Ostrowcu na Polskę najechali Szwedzi a następnie ich sojusznicy. W kwietniu 1657 r. w Ćmielowie stacjonowały i grasowały po okolicy oddziały wojska siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego, który w dniu 17 kwietnia 1657 r. spotkał się z królem Szwecji Karolem Gustawem w Ćmielowie. Najprawdopodobniej wówczas został spalony pierwszy kościół w Ostrowcu<sup>20</sup>.

---

<sup>16</sup> J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 353-354.

<sup>17</sup> Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce*. Lwów 1912, s. 227.

<sup>18</sup> K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1845, t. X, s. 97-98.

<sup>19</sup> *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1870, t. XI, s. 242.

<sup>20</sup> J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 155; M. Kozera, *op. cit.*, s. 23.

Kolejnym patronem parafii w Ostrowcu został syn W.D. Zasławskiego i jego drugiej żony Katarzyny z Sobieskich (1634-1694), córki wojewody lubelskiego Jakuba Sobieskiego, siostry późniejszego króla Polski Jana III, Aleksander Janusz Zasławski (1650-1673)<sup>21</sup>. Był on czwartym ordynatem Ostrogskim i jednocześnie ostatnim z rodów Ostrogskich-Zasławskich. W czasie bezkrólewia po abdykacji Jana Kazimierza zgłaszano kandydaturę Aleksandra J. Zasławskiego na tron Polski. Ostatni potomek rodu Zasławskich nie piastował żadnych godności i urzędów. Od roku 1670 r. samodzielnie zarządzał swoimi dobrami. Zmarł młodo i jego działalność znana jest przede wszystkim z zarządzania dobrami ordynacji Ostrogskiej. Za czasów jego patronatu nad parafią w Ostrowcu została odbudowana świątynia parafialna. Konsekracji nowego kościoła w Ostrowcu dokonał biskup krakowski Andrzej Trzebicki 11 października 1671 r. Kościół i główny ołtarz został konsekrowany, ale już pod zmienionym wezwaniem św. Michała Archanioła<sup>22</sup>, sprostowany został błąd teologiczny związany z różnicami między Kościołami prawosławnym a katolickim. Mieszczanie ostrowieccy jeszcze przez następne pokolenia czcili św. Uriela jako swego opiekuna.

Księżę Aleksander J. Zasławski w swoich dobrach dbał o Żydów i wydawał dla nich dekrety, w tym tzw. generalny dla wszystkich zamieszkujących w jego dobrach Izraelitów, wydany na zamku w Tarnowie w 1670 r. W tymże roku księżę Zasławski przywilejem obdarzył także Żydów opatowskich. W 1662 r. Ostrowiec liczył 304 mieszczan chrześcijan i 81 Żydów. W czasie potopu miasteczko podupadło i za rządów Aleksandra J. Zasławskiego zaczęło się powoli podnosić z upadku. Budowę nowego kościoła, po spaleniu dotychczas istniejącego zapewne przez Siedmiogrodzian, rozpoczął ówczesny pleban ostrowiecki ks. Kazimierz Trzeciecki. Zwrócił się z prośbą do patrona o pomoc. Ten nakazał, by ze wsi Nietulisko dziesięcinę przeznaczyć na odbudowę ostrowieckiego kościoła. Wywołało to reakcję pleban kunowskiego ks. Piotra Karwosieckiego, ponieważ Nietulisko należało do parafii Kunów. Sprawa oparła się o sąd biskupi, który nakazał wstrzymanie wydawania dziesięciny do parafii w Ostrowcu<sup>23</sup>.

Po śmierci Aleksandra Janusza Zasławskiego dziedziczką fortuny Ostrogskich i Zasławskich została jego siostra Teofila Ludwika (ok. 1654-1709), która w 1671 r. wyszła za mąż za Dymitra Jerzego Wiśniowieckiego

---

<sup>21</sup> H. Widacka, *Radziwiłłowa z Sobieskich Katarzyna*, „Polski Słownik Biograficzny” XXX, 1987, s. 392; J. Moniewski, *Kartki z przeszłości Ostrowca i jego okolic*, Ostrowiec Świętokrzyski 1991, s. 40, 52.

<sup>22</sup> J. Kracik, *Konsekracje kościołów i ołtarzy w diecezji krakowskiej w XVII – XVIII w.*, „Nasza Przeszłość” LXI, 1984, s. 138.

<sup>23</sup> W.R. Brociek, *Ostrowiec. Dobra ostrowieckie i ich właściciele. Katalog wystawy*, Ostrowiec Świętokrzyski 1993, s. [14].

(1631-1682)<sup>24</sup> hetmana polnego koronnego i wojewodę bełzkiego, późniejszego hetmana wielkiego koronnego (1676) i kasztelana krakowskiego (1680), który *de facto* sprawował rządy w ordynacji Ostrogskich i był patronem ostrowieckiego kościoła. Wiśniowiecki wystawił przywilej dla szewców z Denkowa, który wówczas był samodzielnym miastem, a w Ostrowcu za jego rządów istniały już kuźnice. Po śmierci Dymitra Wiśniowieckiego, która nastąpiła 28 lipca 1682 r. w Lublinie, Teofila Ludwika w 1683 r. wyszła za mąż za starostę sandomierskiego Józefa Karola Lubomirskiego<sup>25</sup>. Został on później marszałkiem nadwornym koronnym, a następnie marszałkiem wielkim koronnym (1702). Brał udział w wyprawach wojennych, w tym w odsieczy wiedeńskiej. Teofila jak i Józef Karol Lubomirski swoje rezydencje ulokowali w Małopolsce, w Lubartowie i Baranowie, a więc bliżej klucza dóbr z Ostrowcem.

Teofila Ludwika jako patronka świątyni w Ostrowcu zapewne dbała o kościół, ponieważ wizytacje przeprowadzone w latach 1682 i 1689 wskazują na dobry stan kościoła i na wykonane przez plebanów remonty m.in. dachu i dzwonnicy, w której znajdowały się dwa dzwony i sygnaturka. Wizytatorzy zwrócili uwagę, że obok kościoła jest kostnica. Wizytacja w 1682 r. z polecenia biskupa krakowskiego Aleksandra Małachowskiego została przeprowadzona skrupulatnie. Wizytator spisał sprzęt liturgiczny i opisał wyposażenie kościoła już pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Ostrowcu. Wyposażenie było dość standardowe jak na owe czasy. Z zapisów wizytatora nie widać, by patroni parafii wyróżniali się jakimiś spektakularnymi darami dla ostrowieckiej świątyni<sup>26</sup>.

Teofila Ludwika Lubomirska zmarła 15 listopada 1709 r. i dobra przejął jej syn z drugiego małżeństwa Aleksander Dominik Lubomirski (zm. 1720)<sup>27</sup>. Klucz dóbr w dzisiejszym województwie świętokrzyskim przejmował w opłakany stan, ponieważ teren Małopolski był teatrem działań wojennych w wojnie północnej między Szwecją, Saksonią i Rosją oraz zwolennikami i przeciwnikami Sasa na tronie polskim. Ostrowiec doznał wielu zniszczeń, a ludność zmniejszyła się dwukrotnie. Spadek liczby ludności w Ostrowcu i okolicach został spowodowany epidemią przyniesioną przez przemarsze wojsk w 1705 r. Miało wówczas umrzeć ponad 500 mieszkańców Ostrowca. W pożodze wojennej kościół w Ostrowcu nie ucierpiał, natomiast ilość wiernych drastycznie się obniżyła. Mimo klęsk dotykających miasto, Ostrowiec stawał się na początku XVIII wieku jednym

---

<sup>24</sup> K. Niesiecki, *op. cit.*, t. IX, Lipsk 1842, s. 360-361; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani koronni*, pod red. M. Nagielskiego, Warszawa 2005, s. 391.

<sup>25</sup> A. Przyboś, *Lubomirski Józef Karol*, „Polski Słownik Biograficzny” XVIII, 1973, s. 26-27

<sup>26</sup> J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 155.

<sup>27</sup> A. Przyboś, *op. cit.*, s. 27.



z regionalnych centrów, zaczynając dystansować pobliskie miasteczka: Kunów, Ćmielów i Denków. W Ostrowcu odbywały się bowiem jarmarki i targi, które ściągały okolicznych mieszkańców. Aleksander Dominik Lubomirski zmarł w młodym wieku nie zakładając rodziny.

Dobra po nim przejęła córka Teofili Ludwiki i siostra Aleksandra Dominika Lubomirskiego, Marianna (zm. 1729), która wyszła za mąż za Pawła Karola Sanguszkę (1680-1750)<sup>28</sup> w dniu 9 kwietnia 1710 r. Jej patronat nad kościołem w Ostrowcu wiązał się z wielkimi komplikacjami, ponieważ pretensje do ordynacji Ostrogskiej zgłosili Czartoryscy. W l. 1712-1722 ordynacją Ostrogską zarządzali Jan Tarło i Stanisław Poniatowski, ale później uznano prawa Marianny, a następnie jej męża. W 1738 r. prawa do ordynacji Ostrogskiej Paweł Karol Sanguszko przeniósł na jedynego syna z małżeństwa z Marianną Lubomirską Janusza Aleksandra (1712-1775). Paweł Karol Sanguszko pełnił kilka ważnych urzędów w Rzeczypospolitej. W 1711 r. został podskarbin nadwornym litewskim, a w 1734 r. został marszałkiem wielkim litewskim. Sanguszkowie centrum swoich dóbr przenieśli do Lewartowa, zwanego od 1744 r. Lubartowem, gdzie odnowili pałac. W swoich dobrach P.K. Sanguszko fundował kościoły i klasztory. W dobrach ostrowieckich propagował rozwój kuźnic.

Następnym właścicielem dóbr ostrowieckich był Janusz Aleksander Sanguszko<sup>29</sup>, który otrzymał bardzo staranne wykształcenie. W 1735 r. został miecznikiem litewskim. Posłował na sejmy. W 1750 r. został mianowany marszałkiem nadwornym litewskim. W 1731 r. ożenił się za namową ojca z Konstancją Denhoffówną (1716-1791), córką Stanisława wojewody połockiego. Życie osobiste Janusza Aleksandra nie było budującym przykładem dla współczesnych i potomnych. W wyniku hulaszczego trybu życia popadł w długi. W 1753 r. w wyniku tzw. transakcji kolbuszowskiej podzielono ordynację Ostrogską. Podzielono ją pomiędzy Augusta Czartoryskiego, Stanisława Lubomirskiego, Franciszka Salezego Potockiego, Adama Małachowskiego, Jana Małachowskiego i Józefa Aleksandra Jabłonowskiego. Sejm w 1766 r. uznał transakcję kolbuszowską. Janusz Aleksander Sanguszko zmarł bezdzietny.

Dobrami ostrowieckimi po transakcji kolbuszowskiej administrował Jan Małachowski (1698-1762)<sup>30</sup>, kanclerz wielki koronny. Konstancja Sanguszkowa jako swoją oprawę otrzymała od męża klucz ostrowiecki. San-

---

<sup>28</sup> R. Marcinek, *Sanguszko Paweł Karol*, „Polski Słownik Biograficzny” XXXIV, 1992-1993, s. 497-500.

<sup>29</sup> R. Marcinek, *Sanguszko Janusz Aleksander*, „Polski Słownik Biograficzny” XXXIV, 1992-1993, s. 490-492.

<sup>30</sup> H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Małachowski Jan*, „Polski Słownik Biograficzny” XIX, 1974, s. 398-402.

guszkowa przez pewien okres mieszkała w Gdańsku i była zwolenniczką konfederacji barskiej. Konstancja po rozwodzie z Januszem Aleksandrem Sanguszką wyszła w 1780 r. za mąż za dużo od niej młodszego Józefa Rogalińskiego, który okazał się sprytnym utracjuszem i hulaką. Po kilku latach małżeństwa wystąpiła na drogę sądową przeciw mężowi, któremu chciała odebrać pełnomocnictwa z powodu hulaszczego trybu życia. Śladem działań Sanguszkowej jako patronki kościoła w Ostrowcu było odlanie przez gdańszczanina Eryka Fryderyka Kocha dzwonu, na którym było wyobrażenie Św. Trójcy. W ostatnich latach życia Konstancja z Denhoffów Rogalińska w 1784 r. zleciła remont kościoła w Ostrowcu. Ostrowiec w drugiej połowie XVIII wieku stał się w kluczu ostrowieckim największym miasteczkiem i centrum handlowo-produkcyjnym i w 1787 r. liczył prawie 1400 mieszkańców (w tym 354 Żydów), Denków prawie 700 mieszkańców (w tym 16 Żydów), Kunów, wcześniej najludniejszy, 770 katolików i 7 Żydów zaś Ćmielów 1046 chrześcijan i 39 Żydów<sup>31</sup>.

W 1791 r. dobra ostrowieckie Konstancja Rogalińska przekazała Józefowi Klemensowi Czartoryskiemu<sup>32</sup> (1740-1810), stolnikowi litewskiemu, który był ostatnim właścicielem i patronem kościoła ostrowieckiego w okresie staropolskim. W dziejach Ostrowca zaznaczył się sporami z mieszczanami o grunty przez nich zajęte oraz o uciążliwy obowiązek odrabiania pańszczyzny na rzecz folwarku w Częstocicach.

Patroni-kolatorzy kościoła w Ostrowcu, poza Januszem Aleksandrem Ostrogskim, nie zasłużyli się w szczególny sposób ostrowieckiej świątyni. Ostrowiec leżał na krańcach ich dóbr i najbogatsze ówczesne rodziny, poza spektakularnymi fundacjami w innych miejscowościach, w minimalnym zakresie, jak wynika ze źródeł, wywiązywały się wobec Ostrowca ze swoich powinności kolatorskich. Uwagę zwracali przede wszystkim na swoje miejscowości rezydencjonalne. Paradoksalnie mniej zamożni patroni byli bardziej szczerzy dla swoich parafii i świątyń, ponieważ były to dla nich w większości jedyne obiekty, które mieli w opiece. Ostrogscy, Zasławscy, Lubomirscy oraz Sanguszkowie koncentrowali swój mecenat z zasady na kilku miejscowościach w swoich dobrach, które były dla nich reprezentacyjne. Ze znanych nam źródeł i opracowań wiemy o zaledwie kilku działaniach kolatorów wobec parafii ostrowieckiej wspierających jej rozwój. Możliwe, że szczegółowa analiza działalności przedstawicieli rodów Ostrogskich, Zasławskich, Lubomirskich i Sanguszków przyniesie nowe dane na temat ich aktywności jako kolatorów – opiekunów parafii i kościoła w Ostrowcu.

---

<sup>31</sup> W.R. Brociek, *op. cit.*, s. [19].

<sup>32</sup> J. Nieć, *Czartoryski Józef Klemens*, „Polski Słownik Biograficzny” IV, 1938, s. 279-281.

## BIBLIOGRAFIA:

- ✓ *Albertus z wojny*, [w:] *Antologia literatury sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1985.
- ✓ Brociek W.R., *Ostrowiec. Dobra ostrowieckie i ich właściciele. Katalog wystawy*, Ostrowiec Świętokrzyski 1993.
- ✓ Chynczewska-Hennel T., *Ostrogski Janusz*, „Polski Słownik Biograficzny” XXIV, 1979, s. 481-486.
- ✓ Chynczewska-Hennel T., *Ostrogski Konstanty Wasyl*, „Polski Słownik Biograficzny” XXIV, 1979, s. 489-495.
- ✓ Gałązka W., *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997.
- ✓ Kempa T., *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003.
- ✓ Kempa T., *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*, Toruń 1997.
- ✓ Kot S., *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce*. Lwów 1912.
- ✓ Kowalski W., *Dzieje kościelne Ostrowca Świętokrzyskiego do końca XVII wieku*, [w:] *400 lat Ostrowca. Materiały z Konferencji naukowej 18 listopada 1994*, Ostrowiec świętokrzyski 1994, s. 35-42.
- ✓ Kozera M., *Parafia w Ostrowcu w okresie staropolskim*, [w:] *Parafia św. Michała Archanioła w Ostrowcu Świętokrzyskim 1614-2016*, red. B. Stanaszek, Ostrowiec Świętokrzyski 2016.
- ✓ Kracik J., *Konsekracje kościołów i ołtarzy w diecezji krakowskiej w XVII – XVIII w.*, „Nasza Przeszłość” LXI, 1984, s. 111-147.
- ✓ Kracik J., *Miasto zatrzymuje umarłych. Krakowskie nekropolie a kultura duchowa XVII-XVIII wieku*, [w:] *Z przeszłości Krakowa*, red. J. Małecki, Warszawa 1989, s. 165-182.
- ✓ Kracik J., *Vix venerabiles. Z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiakonacie krakowskim w XVII-XVIII wieku*, Kraków 1982.
- ✓ *Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573-1614*, oprac. Z. Pietrzyk, Kraków 1991.
- ✓ Kumor B., *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*, [w:] *Unia brzeska geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków 1994.
- ✓ Marcinek R., *Sanguszko Janusz Aleksander*, „Polski Słownik Biograficzny” XXXIV, 1992-1993, s. 490-492.
- ✓ Marcinek R., *Sanguszko Paweł Karol*, „Polski Słownik Biograficzny” XXXIV, 1992-1993, s. 497-500.
- ✓ Moniewski J., *Kartki z przeszłości Ostrowca i jego okolic*, Ostrowiec Świętokrzyski 1991.

- ✓ Nieć J., *Czartoryski Józef Klemens*, „Polski Słownik Biograficzny” IV, 1938, s. 279-281.
- ✓ Niesiecki K., *Herbarz polski*, Lipsk 1842,1845, t. IX-X.
- ✓ *Parafia św. Michała Archanioła w Ostrowcu Świętokrzyskim 1614-2016*, red. B. Stanaszek, Ostrowiec Świętokrzyski 2016.
- ✓ Pietrzyk Z., *Wykształceni synowie chłopscy w Małopolsce w okresie późnego Odrodzenia*, Kraków 1993.
- ✓ Przyboś A., *Lubomirski Józef Karol*, „Polski Słownik Biograficzny” XVIII, 1973, s. 26-27.
- ✓ Raychman J., *Lubieniecki Walerian*, „Polski Słownik Biograficzny” XVII, 1972, s. 609-610.
- ✓ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1870, t. XI.
- ✓ Tymosz S., *Patronat*, [w:] *Encyklopedia katolicka KUL*, t. 15, Lublin 2011, szp. 60-63.
- ✓ Ulewicz T., *Kochanowski Jan*, „Polski Słownik Biograficzny” XIII, 1967-1968, s. 185-190.
- ✓ Widacka H., *Radziwiłłowa z Sobieskich Katarzyna*, „Polski Słownik Biograficzny” XXX, 1987, s. 392.
- ✓ Wiśniewski J., *Dekanat opatowski*, Radom 1907.